

МІХІДЕНКО К. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРА ТА ОДИНИЦІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто основні погляди на дослідження структури та виокремлення структурних одиниць дискурсу, проаналізовано ідеї лінгвістичної теорії дискурсивного континууму та запропоновано структурну схему німецькомовного конфліктного дискурсу.

Ключові слова: структура дискурсу, одиниці дискурсу, конфліктний дискурс, комунікативні стратегії і тактики.

В статье рассматриваются основные взгляды на исследование структуры и выделение структурных единиц дискурса, анализируются идеи лингвистической теории дискурсивного континуума и предлагается структурная схема немецкого конфликтного дискурса.

Ключевые слова: структура дискурса, единицы дискурса, конфликтный дискурс, коммуникативные стратегии и тактики.

This article regards the main approaches to the research of the structure and the structural units of discourse, analyses the linguistic theory of discourse continuum and offers a scheme of the German conflict discourse.

Key words: structure of discourse, discourse units, conflict discourse, communicative strategies and tactics.

Актуальність дослідження визначається динамічним розвитком лінгвістики, зокрема дискурсології, однак разом з детальною розробкою різних підходів до вивчення дискурсу існує ряд питань, що залишаються відкритими, зокрема структура дискурсу та його одиниці.

Метою дослідження є виокремлення структурних одиниць, наявних у конфліктному дискурсі і дослідження лінгвокогнітивних та етнокультурних особливостей, притаманних німецькомовному конфліктному дискурсу.

Об'єктом дослідження є поняття дискурсу, предметом дослідження є структура та одиниці німецькомовного конфліктного

Міхіденко К. О.

дискурсу, які виокремлюються на **матеріалі** коментарів з німецькомовних Інтернет-форумів.

Наукова новизна полягає у виокремленні структурних одиниць німецькомовного конфліктного дискурсу на основі досліджуваного матеріалу та створенні окремої структурної схеми одиниць дискурсу.

Відійшовши від структурного детермінізму, що панував у когнітивно-дискурсивних дослідженнях до 70-х років, науковий світ починає з певною “обережністю” ставитися і до поняття “структура”. Як зазначає Дж. Серль, у дискурсі усе можливо, а отже і його структура основною мірою залежить від індивідуальних рис його учасників, їх інтенцій, їх концептуальної системи та мовного потенціалу, а також від тих соціокультурних умов, в яких він відбувається [1:103-104; 2:7-29] Тим паче, що дискурс як динамічне і багатомірне явище багато в чому можна характеризувати швидше як процес, аніж як усталену структуру.

Так, у рамках діяльнісного підходу до розуміння дискурсу, Мартинюк А. П. зазначає, що визначення формально-структурних меж одиниць дискурсу знаходиться ще на початковій стадії розробки, однак при цьому не є принциповим для дослідження цього явища, адже одиниця дискурсу може дорівнювати будь-якому предикативному, тобто здатному відобразити референтну ситуацію, фрагменту дискурсу, який дозволяє врахувати присутність у ситуації “слідів інтерактивної діяльності суб’єктів дискурсу” разом із тими ситуативними чинниками, що зумовлюють формування спільних смислів [3:99].

Ускладнюються спроби реконструкції структури дискурсу тим, що він не обмежується характеристиками певної знакової системи, такими як мова, хоча і виражається у них. Якщо мову можна систематизувати, виділити у ній окремі одиниці та певні структурні ланцюги, що матимуть ієрархічну побудову і визначатимуть характер кінцевого продукту, у структурі дискурсу спостерігається співіснування цілком різних за своєю природою одиниць та структур, що виконують різноманітні функції.

Однак разом із тим, існують певні рамки “нормальності” – внутрішні правила, які дають носіям мови можливість відрізнити “нормальні” або ж не зовсім звичні обміни висловленнями від “нормальних” [1:104]. Макаров говорить про “структуру обмінів мовленнєвими діями”, тобто про той факт, що дискурс становить не хаотичну сукупність елементів, а певний порядок комунікативних ходів. Чітко задані структури можуть при цьому поступатися місцем “інтуїтивним, суб’єктивним міркуванням”, і основними складниками цілого стають у такому випадку не елементи, а одиниці, що об’єднуються та організуються тією динамічною структурою, яку вони створюють. Одиниця при цьому розуміється за Виготським як “такий продукт аналізу, що на відміну від елементів володіє усіма якостями, що властиві цілому” [1:102-105].

Питання структури та типології дискурсивного простору входить у сферу наукових інтересів великої кількості сучасних дослідників, зокрема Н. Д. Арутюнова, Дж. Батлер, А. Д. Белова, В. О. Звєгінцев, Т. А. ван Дейк, О. С. Кубрякова, В. Л. Макаров, В. В. Михайленко, О. М. Мороховський, Р. Є. Пилипенко, Л. І. Сахарчук, О. О. Селіванова, М. Халідей, Т. В. Черненко та ін.

Зокрема, у межах дискусії про конверсаційну структуру було висловлено два протилежних погляди на дискурс: з одного боку дискурс – це практично не структурована єдність, в межах якої все можливо; з іншого боку у рамках формального підходу був виражений погляд на дискурс як на явище структуроване, хоча б тому, що у будь-яких видах комунікації є початок, середина та кінець [4:5].

Синтезуючи формальний та функціональний принципи виокремлення одиниць дискурсу, Макаров М. Л. аналізує питання визначення дискурсу як процесу або як структури і пропонує звернути увагу на те, який тип дискурсу аналізується – розмовний чи інституціональний [1:102].

З позицій когнітивної лінгвістики інтерпретація дискурсу як особливого типу концептуально оформленого знання описується за допомогою зокрема таких понять, як прототипи, пресу позиції,

концепти, фрейми, скрипти, ситуативні моделі, ментальні структури, когнітивні метафори тощо [3; 11].

У рамках теорії гегемонії дискурсів Лакло і Муфф передбачують єдність двох взаємно обумовлених процесів – структурування дискурсу унаслідок його існування у певних соціокультурних умовах, його реалізації у певному мовному матеріалі з одного боку, і з іншого боку структурування дискурсом соціальної реальності, у ході якої за певними знаками закріплюються відповідні значення. У даному випадку дослідники говорять про процес “артикуляції”, як про будь-яку дію, що встановлює відношення між елементами таким чином, що ідентичність знаків трансформується у процесі артикуляційної практики. Результатом артикуляційної практики і є дискурс [5].

Т. А. ван Дейк пропонує розглядати комунікативний або інтеракційний хід як мінімальну значущу функціонально-структурну одиницю дискурсу, а комунікативний акт як структуру, що включає в себе мовленнєвий акт адресанта, його сприйняття адресатом та комунікативну ситуацію [1:981; 6:121-122]. При цьому автор вбачає центральним чинником у процесі формування дискурсу ідеологію як вид соціальної когніції що формує систему цінностей індивідів, приналежних до певного соціуму.

Зважаючи на те, що дискурс не існує як ізольована система, а розгортається у безперервному комунікативному просторі і взаємодіє із цілим рядом факторів, які передбачає цей континуум, можна говорити про певний дискурсивний континуум, який існує у певних просторово-часових умовах. У рамках лінгвістичної теорії дискурсивного континууму Л. І. Сахарчук за типом комунікативного простору виділяються реєстри дискурсу і будується узагальнена структура дискурсу саме як одиниці виміру комунікації [7:25]. Дискурсивний континуум при цьому розуміється як структурний елемент комунікативного простору і складається із сукупності дискурсів як соціальної мовленнєво-мисленнєвої діяльності мовців, яка забезпечується рядом рівневих механізмів і вибудовує окремі дискурсивні ряди, взаємодіючи одне з одним та впливаючи одне на одного стосовно комунікативного

ефекту і процесів, що до нього ведуть. Одиницею виміру дискурсивного ряду при цьому є дискурсив як “окрема комунікативна подія або комунікативний акт, до якого належать комуніканти, процес породження та сприйняття мовлення, реальний текст адресанта та віртуальний текст адресата, соціокультурне середовище” [7:209]. Як більш конкретна одиниця, дискурсив забезпечується такими факторами, як соціокультурний та когнітивно психологічний контекст комунікативної ситуації, учасники комунікації (адресант та адресат), їх стиль породження та розуміння мовлення, ті комунікативні стратегії і тактики, якими вони послуговуються [7:40].

Відповідно до характеру комунікації можна виділити такий тип дискурсу, як конфліктний, дискурсивні ряди якого в умовах сучасного німецькомовного континууму складатимуться з відповідних реальних комунікативних подій та ситуацій. Конфлікт у даному випадку можна визначити як зіткнення позицій опонентів на основі протилежних інтересів та цінностей, яке характеризується певною тривалістю та силою і відбувається між як мінімум двома сторонами, які цілеспрямовано переслідують власні інтереси та цілі [8:11; 9:48; 10:6], а конфліктну ситуацію як “генеральне планування та вибір мовних засобів здійснення комунікативної діяльності відповідно до комунікативного наміру мовця в умовах конфлікту, коли мовець робить спробу нав’язати свою волю супротивнику, змінити його поведінку на протилежну або всіма можливими засобами усунути його” [7:211].

Серед визначальних факторів характеру конфліктної комунікації як зіткнення схем дій опонентів при цьому можна назвати соціокультурні та комунікативні умови, в яких вона відбувається, причини (тобто мотиви комунікації), комунікативні дії опонентів, та наслідки (або ж передбачені наслідки) від цих дій.

На основі вище наведених поглядів та проаналізованого емпіричного матеріалу (конфліктна комунікація учасників різних німецькомовних форумів та чатів) можна запропонувати наступну структуру німецькомовного конфліктного дискурсу:

1. Сучасний німецькомовний комунікативний континуум 2. Конфліктний дискурс у реальному або віртуальному просторі 3. Сукупність окремих конфліктних ситуацій 4. Ситуативний контекст, когнітивно-психологічні характеристики опонентів, мотиви комунікації та комунікативні стратегії і тактики опонентів.

У рамках наведеної схеми береться до уваги німецькомовний комунікативний простір, де комунікативний простір розуміється як безперервний процес, що розгортається у часі та просторі, який утворюється на певному етапі розвитку німецькомовного суспільства і у результаті якого формується певний дискурсивний континуум як сукупність дискурсів, зокрема конфліктний дискурс, що розгортається у реальному просторі, або ж у віртуальному (зокрема Інтернет-комунікація). Дискурсивні ряди, що утворюються таким чином, охоплюють окремі конфліктні ситуації, що виникають під впливом таких факторів, як конкретний ситуативний контекст, у якому протікає конфліктна комунікація, індивідуальні характеристики учасників комунікації у сприйнятті та продукуванні мовлення, ті мотиви та інтенції, які переслідують мовці, а також ті комунікативні стратегії і тактики, якими вони послуговуються.

Якщо під час реальної комунікації значну роль відіграє контекст, у який поміщена конфліктна ситуація – місце і час, у якому розгортається конфлікт, передумови його виникнення, соціальний статус учасників, стосунки, у яких вони перебувають, їх вік та стать – то у випадку Інтернет-комунікації такі дані не можуть слугувати джерелом інформації, адже їх встановити практично неможливо. Тим більше при цьому зростає роль самої мережі Інтернет як значного фактору впливу на вибір комунікативних стратегій. Причиною цьому є відносна анонімність користувачів. Як зазначає Фролова І. Є., нерідко представники західних культур уникають окремих тем у спілкуванні, оскільки вважають їх надто особистими, не “для широкого загалу” [11:75]. У таких умовах соціальні мережі, форуми та чати стають свого роду “віддушиною”, де учасники комунікації активно користуються своєю анонімністю

для обговорення питань, про які не прийнято говорити вголос, не ризикуючи при цьому “втратити обличчя” у суспільстві. У цьому випадку спілкування не обмежується соціальними, офіційними та професійними рамками, користувачі можуть виходити за межі своїх звичних комунікативних ролей, у ході аргументації можуть дозволити собі вищий рівень експресивності та прямолінійності [на пр. форуми www.pi-news.net та www.goFeminin.com].

Однак разом з тим зростає і роль суб'єктивності оцінок та тверджень, що містяться у коментарях. Насамперед коли йдеться про особистий досвід користувачів у минулому, яким вони діляться, описуючи певні конфліктні ситуації у минулому, зображення ситуативного контексту зводиться до ряду особистих вражень та суб'єктивних суджень. У таких умовах основним елементом аналізу стають саме стратегії і тактики, які використовуються мовцями, а також та реакція, яку вони викликають у опонента (якщо така наявна, адже в умовах віртуального спілкування конфліктна ситуація може завершитися просто виходом одного з учасників з чату). Комунікативну стратегію при цьому можна визначити як поланування та відбір комунікативних засобів для здійснення комунікативної діяльності відповідно до комунікативного наміру адресанта в умовах конкретної комунікативної ситуації [7:211].

Так, на основі проаналізованих реплік (близько 900 одиниць) було виділено три основні стратегії, які реалізуються комунікантами:

- **конструктивні стратегії** (за допомогою яких у разі незгоди робиться спроба переконати опонента «мирним шляхом», не порушуючи кооперативних принципів спілкування, не дискредитуючи опонента, уникаючи конфлікту):

Glauben wir wirklich, die russischen Eliten sind moralisch edler als die Westlichen? Russische Propaganda ist der westlichen im Moment möglicherweise überlegen. Bleiben wir kritisch gegenüber Russland, gegenüber den USA und gegenüber der EUdSSR !!!
(GoFeminin.de)

- *псевдо-конструктивні стратегії* (за допомогою яких комуніканти намагаються маніпулювати оцінками та враженнями учасників і свідків конфлікту, демонструючи ввічливість та кооперативність, насправді ж створюючи вигідний для себе контраст до некооперативної поведінки опонента та іронізуючи над його думкою):

Ich wünsche dem Autor und einigen Kommentatoren mal ein paar Tage im Sowjetparadies. Keine Sorge: Die Kolchose ist garantiert Moslem- und Schwulenfrei. Viel Vergnügen! .(PI-News.net)

- *деструктивні стратегії* (застосування яких слугує не стільки для переконання опонента, і навіть не для дискредитації його в очах свідків конфлікту, а швидше для провокування у опонента негативних емоцій, для демонстрації абсолютної антипатії і небажання співпрацювати, і навіть вираження агресії):

- Ich fordere dass diese vor lauter Hass qualmenden "Beiträge" eines "Hillu" gelöscht werden und der Typ gesperrt wird. So einer passt nicht zu PI.

- Du hast hier gar nichts zu fordern! (PI-News.net)

Відповідно, комунікативну стратегію можна розглядати як складову одиницю комунікативної ситуації (дискурсиву). При цьому вона володіє як узагальненими характеристиками певного дискурсивного ряду, так і конкретними, індивідуальними характеристиками, якими її наділяє конкретний суб'єкт комунікації. Адже, користуючись порівнянням Вітгенштайна, у мові подібно до гри у шахи, залишаючись у рамках загальних правил веде свою індивідуальну гру. Так, дотримуючись певних граматичних та комунікативних принципів для максимального забезпечення успішної комунікації, комуніканти послуговуються окремим комунікативними стратегіями тактиками та ходами, застосовуючи певні мовні структури, граматичні, лексичні та семантичні маркери, намагаючись спрямувати комунікацію та хід думок адресата у потрібний напрямок відповідно до існуючих мотивів та поставленої мети.

І хоча серед науковців існує думка про непринциповість виділення структури та одиниць дискурсу, лише вирішуючи саме

це питання ми наближаємося до розуміння дискурсу як мовного та соціального феномену, ролі індивіда у формуванні дискурсу та ролі дискурсу у формуванні індивіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003 – 276 с.
2. *Searle J. R.* Conversation // Searle J. R. et al. (On) Searle on Conversation. – Amsterdam, 1992 – P. 7–29.
3. *Мартинюк А. П.* Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х., ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
4. *Searle J. R.* Conversation // Searle J. R. et al. (On) Searle on Conversation. — Amsterdam, 1992 – P. 7—29.
5. *Keller, Reiner.* Diskursforschung: Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen (Qualitative Sozialforschung) / R. Keller, 3. aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007 – 128 с.
6. *Дейк Т. А.* Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк; [пер. с англ. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова]. – М.: Прогресс, 1989 – 312 с.
7. *Сахарчук Л. І.* Методологія комунікативних досліджень: Монографія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. Стефаника, 2006 – 214 с.
8. *НИК Konfliktbarometer 2010* / Simon Ellerbrock [Chief Ed.] – Heidelberg Institute for International Conflict Research e. V., University of Heidelberg, 2010 – 130 p.
9. *Бабосов Е. М.* Конфликтология: учеб. пособие для студентов вузов / Е. М. Бабосов. – Мн.: ТетраСистемс, 2000 – 464 с.
10. *Юридическая конфликтология* / [Бойков А. Д., Варламова Н. Н., Дмитриев А. В., Дубовик О. Л., и др.]; Отв. ред.: Кудрявцев В. Н. - М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. – 316 с.
11. *Фролова І. Є.* Стратегія конфронтації в англомовному дискурсі: Монографія / І. Є. Фролова – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009 – 344 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Режим* доступу до джерела : http://forum.gofeminin.de/forum/actu1/_f6930_actu1-Braucht-Deutschland-einen-Prasidenten-ala-Wladimir-Putin.html 13. *Режим* доступу до джерела : <http://www.pinews.net/2014/09/nato-manoever-in-ukraine-wenn-das-nicht-unverschaeamt-kriegstreiberisch-ist-was-dann/>